

MIMORIADNY SYMFONICKÝ KONCERT

ŠTÁTNE
DIVADLO
KOŠICE
OPERA

Symfónia č. 15 A dur je poslednou symfóniou **Dmitrija Dmitrijeviča Šostakoviča**. Skladateľ bol v tom čase už ťažko chorý a symfónia je vsporiadaním sa tvorcu so svojou životnou situáciou, ale i bilanciou celého jeho života. Symfónia obsahuje množstvo hudobných citátov samotného Šostakoviča, ale i ďalších skladateľov ako Rossini alebo Wagner. Téma z Rossiniho *Viliama Tella* zaznie hneď v prvej vete, ktorú skladateľ nazval „hračkárske obchodom“. Symfónia obsahuje okrem vážnych posolstiev množstvo humoru, ktorý je však skôr humorom šibeničným. Šostakovičov život v totalitnom Sovietskom zväze ho oprávňoval k takému postoju, on sám upadol po prvýkrát do nemilosti v roku 1936, po tom ako vyšiel v *Pravde* článok „Chaos miesto hudby“. Ten bol akousi kritikou jeho opery *Lady Macbeth Mcenského újazdu* a táto kritika bola podľa niektorých zdrojov napísaná samotným Stalinom (v každom prípade ním bola iniciovaná), po tom ako navštívil predstavenie tejto opery v Bolšom teatre. Nasledoval praktický okamžitý zákaz jeho diel a dištanc kultúrnej obce voči ani nie 30-ročnému Šostakovičovi (niektorí ako napr. Vsevolod Mejerchol'd, Isaak Babel alebo Abram Ležnev sa ho zastali, neskôr boli všetci traja zastrelení v rámci tzv. čistiek). Sám Šostakovič v tom čase spával s pripraveným kufrom pre prípad, že by ho prišli zatknúť. Hoci po napísaní sebakritickej 5. symfónie sa čiastočne rehabilitoval a v čase 2. svetovej vojny nastal istý kultúrny odmäk, v druhej polovici 40-tych rokov bol Šostakovič opätovne označený za formalistu. Po osemročnej prestávke skomponoval v roku 1953 – až po Stalinovej smrti svoju 10. symfóniu, ktorej druhú vetu (hudobne mimoriadne brutálnu) neskoršie nazval Stalinovým portrétom.

Posledná veta Šostakovičovej poslednej 15. symfónie začína s tromi citátmi z diel Richarda Wagnera: z *Val-kýry*, *Súmraku bohov* a *Tristana a Izoldy*. Dramatický vrchol nastáva v passacaglii v strednej časti vety a po následnom kolapse dominujú v závere symfónie bicie nástroje. Nemecký dirigent Kurt Sanderling povedal, že mu záver symfónie pripomína oddelenie intenzívnej medicíny v nemocnici, keď vyhasínajú všetky životné funkcie človeka. Ateista Šostakovič, blízko svojmu fyzickému koncu, necháva zaznieť nevedné rytmy a zvuky, ktoré sú akoby ozvenou i príslubom nového života. Videl Šostakovič samého seba ako nasledovníka veľkej európskej symfonickej tradície od Haydna po Mahlera a zároveň ako toho, ktorý ju práve touto symfóniou uzatvára? 15. symfónia ako conclusio Šostakovičovho strastiplného života a osudu našej civilizácie...

Eklesiastická akcia „Obrátil som sa a uvidel všetku nepravosť, ktorá sa deje pod slnkom“ nemeckého skladateľa **Bernda Aloisa Zimmermanna** je taktiež posledným dielom skladateľa. Zimmermann sa narodil vo vidieckom katolíckom prostredí Porýnia a náboženstvo a katolícka výchova ho ovplyvňovali celý život. Svedčia o tom mnohé jeho skladby, ktoré sa vzťahujú k liturgii, ako aj akronym O.A.M.D.G. (Omnia ad maiorem Dei gloriam – Všetko na väčšiu slávu Božiu), ktorým podpisoval niektoré svoje neskoršie skladby, hoci sa práve svojím dielom a životom vyhraňoval kriticky voči cirkvi. Jeho posledné dielo nesie názov *Eklesiastická akcia*, čím odkazuje v širšom zmysle na cirkev a duchovný charakter diela a v užšom na *Knihu Kazateľ* („ten, ktorý sa obracia na zhromaždenie“). Zimmermann použil vo svojej skladbe tri zdroje: 4. kapitolu *Knihy Kazateľ* zo *Starého zákona*, z ktorej výlučne (až na jednu výnimku) predčíta 1. rečník a spieva svoj text basbarytón, ďalšími zdrojmi sú kapitola „Legenda o veľkom inkvizítovi“ z *Bratov Karamazovcov* Fjodora M. Dostojevského, z ktorej cituje 2. rečník a chorál „Es ist genug“ (Už je dosť) Johanna Sebastiana Bacha, ktorý zaznie na konci skladby bez slov a jeho text si musí domyslieť.

Zimmermann nazval *Knihu Kazateľ* „svojím významom a v rovnakej miere silou svojho jazyka najznamenitejšou knihou Biblie“. Výroky 4. kapitoly tejto knihy je možné citovať samostatne, Zimmermann z nich však vytvoril pre svoju skladbu tri rôzne okruhy: bezprávie, úsilie a samota. Každý človek sa podieľa na bezprávi, preto Kazateľ chváli mŕtvych a nenarodených, čo je v kontexte *Starého zákona* značne heretická myšlienka. „Legendu o veľkom inkvizítovi“ rozpráva Ivan Karamazov svojmu bratovi Aljošovi a je alegóriou jeho osobnej vzbury proti Bohu. Je príbehom Ježiša, ktorý prichádza opäť na Zem a zjavuje sa v Seville v 16. storočí. Veľký inkvizítor ho nechá zatknúť a obžaluje ho z toho, že prišiel rušiť ich spoločenský poriadok, objasňuje mu tento spoločenský poriadok založený na útlaku, násilí, nevedomosti a moci, vytýka mu, že svojím učením nezohľadnil slabosť človeka a napokon mu hrozí smrťou. Ježišovou jedinou odpoveďou je božk, ktorý dá starcovi na jeho ústa a ten, trasúc sa, ho vypúšťa von. Veľký inkvizítor vo svojom monológovi žaluje Boha za zlo, ktoré sa deje na svete a sám je však stelesnením tohoto zla. Dostojevskij nemohol tušiť, ako prorocky sa vyplní jeho vízia v 20. storočí v samotnom Rusku (Stalin podrobne študoval *Bratov Karamazovcov*, o čom svedčí archív jeho súkromnej knižnice).

Pre Zimmermanna osobne interakcia týchto dvoch veľmi rozdielnych textov, ktoré sa v skladbe čím ďalej tým viac prelínajú, prerušujú až prekrikujú, znamenala viac ako rozvrat modernej civilizácie, spôsobený ľudským zlom. Spevákovo nárek „Beda tomu, kto zastane sám“ preruší 6 taktov z Bachovho chorálu „Už je dosť, Pane, ak je to Tvoja vôľa, prepusti ma!“ a vzápätí hudba skolabuje s obžalúvajúcim výkrikom.

Bernd Alois Zimmermann spáchal 5 dní po dopísaní skladby samovraždu.

Stanislav Trnovský

PROGRAM

Myroslav Skoryk (1938 - 2020) **MELÓDIA (1982)**

Borys Ljatošynský (1895 - 1968) **SYMFÓNIA Č. 3 H MOL, "Mier zvíťazí nad vojnou"**, (1951)
2. veta Andante con moto

Dmitrij Šostakovič (1906 - 1975) **SYMFÓNIA Č. 15 A DUR, (1971)**
4. veta Adagio – Allegretto

Bernd Alois Zimmermann (1918 -1970)
„OBRÁTIL SOM SA A UVIDEL VŠETKU NEPRÁVOSŤ, KTORÁ SA DEJE POD SLNKOM“, (1970)

Eklesiastická akcia pre dvoch hercov, sólový bas a orchester na texty z Biblie a z románu F. M. Dostojevského *Bratia Karamazovci*

Basbarytón | Thomas Gazheli

1. rečník | Matej Marušin

2. rečník | Ján Gallovič

Orchester Opery ŠDKE

Dirigent | Peter Valentovič

20 / 03 / 2023

SEZÓNA 2022/2023

BERND ALOIS ZIMMERMANN

“Obrátil som sa a uvidel všetku nepravosť, ktorá sa deje pod slnkom” (1970)

1. rečník + basbarytón

Obrátil som sa a uvidel všetku nepravosť, ktorá sa deje pod slnkom.

A hľa, všade nárek utláčaných, ktorí nemajú nikoho, kto by ich utešil.

A z rúk ich utláčateľov išla preslala, že nemali nikoho, kto by ich mohol potešiť
Biblia, Kazateľ 4, 1

2. rečník

V hustej tme sa zrazu otvoria železné dvere žalárnej miestnosti a sám starec veľký inkvizítor s kahanom v ruke pomaly vchádza do cely. Je sám, dvere sa za ním ihneď uzavru. Zastane pri vchode a dlho, minútu alebo dve, sa Mu prizera do tváre. Napokon ticho prejde ďalej, postaví kahanec na stôl a osloví Ho: „Si to Ty? Ty?“ Ale keď nedostane odpoveď, rýchlo doloží: „Neodpovedaj, mlč!

Čo by si aj mohol povedať? Priveľmi dobre viem, čo by si povedal. Ani nemáš právo dokladať ničie k tomu, čo si už kedysi povedal. Prečo si nám prišiel prekážať? Lebo Ty si nám prišiel prekážať a dobre to vieš. No chceš sa dozvedieť, čo bude zajtra? Nevie, kto si, ani to nechcem vedieť – či si to Ty, alebo len Jeho podoba –, ale zajtra Ťa odsúdím a dám upáliť ako najškodlivejšieho kacira.“

F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník + basbarytón

Ako blažených som chválil mŕtvych, čo už pomreli – než živých, ktorí ešte zostávajú nažive.

Biblia, Kazateľ 4, 2

2. rečník

A väzeň tiež mlčí. Pozerá dlho naňho a nepovie ani slova.

„Máš právo zvestovať nám čo len jediné z tajomstiev tamtoho sveta, z ktorého si prišiel? ... Strašný a múdry duch, duch sebazničenia a nebytia,“ pokračuje starec, “veľký duch sa s Tebou zhováral na púšti a v knihách sa nám dochovalo, že Ťa údajne »pokúšal«. Bolo to tak? A mohol povedať niečo pravdivejšie ako to, čo Ti zvestoval v troch otázkach, to, čo si Ty zavrhol a čo sa v knihách nazýva »pokúšaním«? Rozhodni sám, kto mal pravdu: Ty a či ten, čo sa Ti vtedy prihováral?”

Spomeň si na prvú otázku: »Chceš ísť do sveta a ideš s prázdnyimi rukami, s akýmsi príslubom slobody, ktorý oni vo svojej prostoduchosti a vrodennom rozvratníctve nemôžu ani pochopiť, ktorého sa boja a ľakajú. Vidíš tamtie kamene v tejto holej rozpalenej púšti? Premeň ich na

chleby a ľudstvo pobeží za tebou ako stádo, vďačné a poslušné.«

F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník + basbarytón

A za šťastnejšieho - ako ich obidvoch – mal som toho, kto doteraz ani nebol na svete: kto nevidel dielo zloby, aké sa deje pod slnkom.
Biblia, Kazateľ 4, 3

2. rečník

Ale Ty si nechcel obrať človeka o slobodu a odmietol si tento návrh.

F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

Basbarytón

Všimol som si, ako všetka námaha a všetok zdar podnikania slúži iba na žiarlivosť jedného proti druhému.

A tak aj to je márnosť a honba za vetrom. Pochabý si skladá ruky krížom a chce zožierať svoje vlastné telo.

Biblia, Kazateľ 4, 4-5

2. rečník

Prisahám Ti, že človek je stvorenie slabšie a horšie, ako si sa nazdával! Môže, povedz, môže vykonať to isté, čo Ty?

Tým, že si si ho tak veľmi vážil, zachoval si sa, akoby si prestal mať s ním súcit, lebo si od neho žiadal priveľa – práve Ty, ktorý si si ho zamiloval väčšmi ako sám seba! Keby si si ho bol menej vážil, bol by si od neho aj menej žiadal a to by sa väčšmi blížilo láske, lebo jeho bremeno by bolo ľahšie.

Človek je slabý a nízký. Čo na tom, že sa teraz všade búri proti našej moci a je pyšný, že sa búri? To je detská pýcha školáka. Sú to malé deti, čo sa vzbúрили v škole a vyhnať učiteľa. Zbúrajú chrámy a zaplavia zem krvou. No napokon tie hlúpe deti prídu na to, že aj keď sú buríci, ich buričstvo je nemohúčne, lebo nezvládnu ani vlastnú vzburu.

A tak nepokoj, zmätok a nešťastie sú teraz údelom ľudí, hoci si toľko vytrpel za svoju slobodu! Možno ho chceš počuť práve z mojich úst, tak počúvaj: my nie sme s Tebou, ale s ním, to je naše tajomstvo! Už dávno nie sme s Tebou, ale s ním!! Och, prejdú ešte stáročia vyčinenia slobodného rozumu.

F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník

Obrátil som sa na iný smer, aj tam som videl márnosť pod slnkom.
Biblia, Kazateľ 4, 7

2. rečník

ich veda a ľudozrúťstvo budú vládnuť...
F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník

Žije niekto sám kto nemá pri sebe nikoho:
Biblia, Kazateľ 4, 7

2. rečník

lebo začali stavať svoju babylonskú vežu bez nás, a preto skončia ľudozrúťstvom.

F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník

A nemá ani syna, ani brata. A preda sa nievie stanoviť hranice námahe, ani sa mu oči nevedia nasýtiť majetkom.
Biblia, Kazateľ 4, 8

2. rečník

Sloboda, slobodný rozum a veda ich zavedú do takého bludiska... sami sa zahubia, navzájom sa vykyňozia... tajomstvo, tá veľká kurva.
F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník

Pre kohože sa namáham, že svojej duši odopieram každý pôžitok? Aj to je márnosť a biedne umáranie.
Biblia, Kazateľ 4, 8

2. rečník

Vedz, že aj ja som bol v púšti, aj ja som sa živil kobylkami a korenkami rastlín, že aj ja som žehnal slobodu, ktorou si Ty požehnal ľudí. Aj ja som sa chystal byť jedným z Tvojich vyvolených... Jedným z Tvojich vyvolených!
F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

1. rečník, 2. rečník

Ale On zrazu mlčky pristúpi k starcovi a ticho ho bozká na bezkrvné deväťdesiatročné pery. To je celá Jeho odpoveď. Starec sa strasie. Čosi sa zachvelo v kútikoch jeho úst; prejde k dverám, otvorí ich a povie Mu „Chod’ a viacej sa nevráť... vôbec sa nevracaj... nikdy, nikdy!“

Basbarytón, 2. rečník

Väzeň odíde. Vypustí ho. Do „temna mestských ulíc.“
F. M. Dostojevskij: “Veľký inkvizítor”

Basbarytón, 1. rečník

Dvaja sú na tom lepšie ako sám človek: za svoju námahu môžu dostať väčšiu odmenu, a keď padnú, jeden zdvihne druhého.
Biblia, Kazateľ 4, 9

Basbarytón

Beda však tomu, kto zostane sám!
Biblia, Kazateľ 4, 9

Melódia a mol ukrajinského skladateľa **Myroslava Mychajloviča Skoryka** bola napísaná pre sovietsky vojnový film *Vysoký priesmyk* v roku 1982. Skladateľ sa inšpiroval ukrajinskou ľudovou hudbou, dal skladbe jednoduchú štruktúru a pôvodne ju napísal pre flautu a klavír, pričom neskôr ju aranžoval aj pre rôzne obsadenia orchestra. Stala sa jeho najznámejšou kompozíciou a je považovaná za akúsi duchovnú hymnu Ukrajiny. Často bola uvádzaná aj na pamiatku ukrajinského holodomoru i ukrajinskej revolúcie. Po ruskej invázii na Ukrajinu v roku 2022 ju do svojho repertoáru prevzali ukrajinské a zahraničné orchestre ako symbol spolupatričnosti s trpiacim ukrajinským národom a zaznela tiež v posolstve, ktorým sa obrátil ukrajinský prezident Zelenskij na Kongres Spojených štátov amerických v marci 2022.

Borys Mykolajovič Ljatošynskij patril k najvýznamnejším ukrajinským skladateľom 20. storočia a v mnohom zdieľal spoločný osud s Dmitrijom Šostakovičom a Sergejom Prokofievom vo vzťahu sovietskej moci k umelcom.

3. *symfóniu h mol* s podtitulom „Mier porazí vojnu“ napísal Ljatošynskij v roku 1951 pre zjazd Zväzu ukrajinských skladateľov. Jej uvedenie však bolo zrušené, symfónia bola označená za formalistickú, protiludovú a protisovietsku a skladateľ bol vyzvaný na jej prepracovanie. Dirigentovi Natanovi Rachlinovi sa však podarilo uviesť pôvodnú verziu diela aspoň na verejnej skúške. Ljatošynskij bol označený za buržoázneho pacifistu a jeho dielo bolo nazvané formalistickým odpadom, ktorý má byť spálený. Skladateľ sa ocitol v ťažkej depresii a napísal: „Ako skladateľ som mŕtvý a neviem, či ešte vstanem z mŕtvych.“ Napriek tomu sa podvolil moci, svoje dielo prepracoval a táto druhá verzia symfónie mala svoju premiéru v decembri 1955 Leningrade, kedy zaznela finálna veta prepísaná skladateľom v optimistickom duchu. Toto dielo zažíva v posledných rokoch renesanciu a medzi jeho veľkých propagátorov patrí medzinárodne činný ukrajinský dirigent Kirill Karabits, ktorý symfóniu viac krát uviedol a nahral.

Druhá, pomalá veta symfónie *Andante con moto* je obrazom vojny (vracajúce sa stále hrozivejšie ostinato), ktorá vpadne do pokojného života ľudí a krajiny (téma ľudovej piesne).